

УДК 398.3

“ПЛАЦІЦЬ АБО НЕ ПЛАЦІЦЬ”: ЭТЫКА І МІФАЛОГІЯ ПАДЗЯКІ Ў СІСТЭМЕ ЗНАХАРСТВА

д-р філал. навук, дац. Т.В. ВАЛОДЗІНА

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры

Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск

Плата лекару, якая ў традыцыі ўяўлялася справай абавязковай і ў межах рытуалу неабходнай, у артыкуле разглядаецца ў трох хоць і даволі аўтаномных, але і ўзаемазвязаных і ўзаеманакладальных ключавых аспектах: этыкі, міфалогіі і рэлігіі (у форме народнага хрысціянства). Пытанне неабходнасці платы і надзвычайныя прарочыя здольнасці лекара асабліва ярка і наглядна ўвасобіліся ў блоку апавядаў пра схаваны пачастунак.

Ключавыя словы: рытуал, беларускі фальклор, знахарства, дар, плата.

Адным са складнікаў рытуалу звароту да лекара і атрымання дапамогі выступае такі элемент, як падзяка, з той толькі асаблівасцю, што пацыент, як правіла, гэтую падзяку выказвае яшчэ перад атриманнем уласна дапамогі. Гэтая падзяка можа выражацца як у матэрыяльнай, так і ва ўмоўна ідэальнай форме. Умоўнасць ідэальнага вынікае з факту ўласцівай для традыцыйнай культуры эквівалентнасці слова/думкі і дзеяння. Што азначае: нават шчырыя словы падзякі і пажадання здароўя ў адказ у пэўным сэнсе могуць быць эквівалентнымі плаце. Сённяшняя сітуацыя ў сферы знахарства, немедычнай дапамогі наноў актуалізавала пытанне ўласна *разліку* з магічным спецыялістам, калі пытанне пра *падзяку* наогул адсоўваецца на перыферыю. Але асноўным становіцца пытанне платы, якое з неабходнасцю разгортваецца сярод трох хоць і даволі аўтаномных, але і ўзаемазвязаных і ўзаеманакладальных ключавых сфераў: этыкі, міфалогіі і рэлігіі (у форме народнага хрысціянства).

Этычны складнік зыходзіць з пастулату ветлівасці, калі ў прынцыпе любая паслуга мяркуе падзяку. Падключэнне ж аспектаў хрысціянства, апелюючы да фігуры Хрыста, які аказваў дапамогу не чакаўшы адказу, пераводзіць патрабаванне платы ў плашчынню грахоўнага і нават навязвае ярлык “несапраўднага” лекару, які выстаўляе таксу, так бы мовіць, лечыць “не па-боску”. Аднак падобныя разважанні механічна ўраўноўваюць дапамогу знахара з вузка-грашовым эквівалентам, бо ў такім разе кожнаму сеансу-рытуалу народнай медыцыны выстаўляецца цэннік. Але пры больш глыбокім паглядзе атрыманае ад лекара здароўе можа ацэньвацца ў катэгорыях не камерцыйных, але ў сферы рэлігійнай, прыкладам, як штуршок да ўмацавання веры. Пацыент, паправіўшы здароўе ў выніку замовы-малітвы, так бы мовіць, асвятляе веру, паглыбляецца ў хрысціянскіх перакананнях.

У традыцыі беларусаў пашырана разуменне адмовы ад прымання платы як маркёр шчырай памочніцы, якая дапамагае “ад Бога”: “Есьлі лечыш і возьмеш – грашно, табе Бог даў навучыцца. Паможаш ты людзям – памажы. А то памажыса не памажыса – торба налажыса. Была колісь такая прыказка”¹; “...Я табе заплачу. – Не нада, я ж Бога прашу. Мне не

¹Зап. у 2010 г. Валодзіна Т. у в. Баранава Старадарожскага р-на ад Марыі Усік, 1930 г.н.

цяжка. –*Што эта памагае: ці малітва, ці дух, ці ў вас такая сіла ёсьць?*– А можа Бог? Мы ж Бога просім...”². Бескарыснасць сёння часта ўспрымаецца як атрыбут прафесійнай групы сапраўдных лекараў у адрозненне ад шарлатанаў.

Нарэшце, пытанне неабходнасці платы за лекаванне і намоўленую ваду тлумачыцца ў рэчышчы міфалагічнай свядомасці, згодна з якой узаемадачыненні між чалавекам і сакральным разгортваюцца згодна з правіламі у тым ліку чалавечых узаемаадносін – дар за дар. Упершыню дар як антрапалагічная ўніверсальнасць, феномен і культурны механізм быў канцэптуалізаваны ў 20-я гады ХХ стагоддзя французскім этнолагам Марсэлем Мосам, распрацаваны ў межах так званай “тэорыі абмену”. Асноўны тэзіс гэтай тэорыі зводзіцца да прынцыпу «*du ut des*» («Даю табе, каб ты даў»). У антрапалогіі тэорыя абмену была апрабаваная ў 1919 годзе Дж. Фрэзерам, але менавіта М. Мос першым сярод антрапалагаў зразумеў усе аспекты сацыяльнага ўзаемадзеяння і культуры як працэс бесперапыннага і ўніверсальнага абмену матэрыяльнымі і сімвалічнымі выгодамі, узаконіўшы і апраўдаўшы тым самым экстрапаляванне эканамічных законаў і катэгорый у сферу тэарэтычнай і практычнай антрапалогіі. Дар, з аднаго боку, трактуецца як нешта рэчавае і канкрэтнае, з іншага – акцэнтуюцца здольнасць дару функцыянаваць у якасці асаблівага культурнага механізму, які падтрымлівае сацыяльнае ўзаемадзеянне паміж людзьмі ў грамадстве, але канкрэтыка паняцця «дар» усё ж значна размываецца паказаннем на факт яго семантычнай блізкасці з паняццямі «ахвярапрынашэнне» і «абмен». У рамках гэтай канцэпцыі, у трыядзе «абмен – дар – ахвярапрынашэнне», дар займае ва ўсіх сэнсах сярэдняе, падначалена-функцыянальнае становішча. Ён захоўвае магчымасць у кожным канкрэтным выпадку быць вытлумачаным, у залежнасці ад кантэксту, не толькі ў якасці прэцэдэнта відавочнай формы эканамічных адносін (абмену), але і ў якасці рэлігійнага феномену (ахвярапрынашэнне), у якім, аднак, «эканамічная» кампанента пастулюецца як абавязкова прысутная, хоць і ў латэнтным выглядзе [3, с. 82–83].

У этналагічнай навуцы такія дар пазначаецца часам як цэрэманіяльны, бо служыць для ўзаемнай ідэнтыфікацыі ўдзельнікаў абмену дарункамі, што азначае: пацыент прызнае сябе хворым, а лекара надзеленым асаблівымі ўласцівасцямі, знахар, прымаючы дарунак, сімвалічна гарантуе паспяховае зыход працэдуры. Як працягвае сваю думку Марсель Энаф, такія цэрэманіяльны дар падносяць і вяртаюць паводле зацверджаных у традыцыйнай свядомасці правілаў гульні – правілаў хоць і ўмоўных, але даволі жорсткіх, якія пагражае выйсцем з гульні і апынаннем перад пагрозай канфлікту з партнёрамі. Відавочна, сутнасцю такога дара ёсць не ўласна рэч або яе грашовы эквівалент, але знак узаемна абавязковых адносін, як старажытнагрэчаскі *symbolon* – чарапкі ад разбітай глінянай пасудзіны, склаўшы якія разам удзельнікі дамовы пацвярджаюць свае абавязкі адзін перад адным, прызнаюць адпаведна праблемы і вартасці адзін аднаго. Цікава, сучасныя феноменалагі называюць інстытутам-пераемнікам ідэі цэрыманіяльнага дару менавіта закон і правы чалавека, то бок прызнанне чалавечай годнасці і пакаранне за яе гвалтаванне [Цыт. па 2].

Сістэма народнай медыцыны наогул разгортваецца як перапляценне шэрагу ланцужкоў абменна-дамоўных адносін. Да прыкладу, адзін з эмацыйных аповядаў пра дар, калі і зямля патрабуе дару-нябожчыка, і знахар, і вясковая грамада: “Гэтак колькі дзён таму

²Зап. у 2012 г. Валодзіна Т. у в. Чыжаха Бярэзінскага р-на ад Ганна Корсук, 1929 г.н.

назад у адной бабы в. Гошэва Кобрынскага павету захварэло дзіця. Баба, нядоўга думачу, паехала да знахара ў вёску Жабэр. Знахар быў добры чмут і зумеў бабу адурцыць і кажэ: “Земля, мая ты галубка, трэбуе дані, і нічога не парадзіш, трэба ей даці, бо ўжо даўно яна брала тое, што ей прыналежыць”. Баба спалохалася і стала прасіць знахара памагчы гору, а знахар сваё кажэ. У беднай бабы душа, як кажуць, у пяткі ўлезла, халодны пот закапаў па твары, ў вачу сталі слёзы. “Ратуй, дзядзюхна!” – застагнала баба, і тыц яму ў руку тры рублі і пляшку гарэлкі. Знахар памарматаў, пашэптаў і кажэ: “Зрабі, набога, дамавіну дзіцяці”. Ад гэтых слоў баба загаласіла. “Цыт, – кажэ знахар. – У гэту дамавіну палажы асовага кала і закапай на магліцах. Прышоўшы да хаты, скліч людзей, суседоў і выдай баль, як на вяселью, нічога не шкадуй і ніхай людзі пьюць і ядуць”. Баба гэтак і зрабіла, аддала на гарэлку апошніе грошы, напекла мяса і зрабіла баль. Сабраліся суседзі, папілі і паелі ў ахвоту. Ведама, хто адкажэцца ад дармовага пачастунку. На другі дзень пастушкі ўгледзілі сьвежу магілу і адзін з іх прасунуў кіём яе. Кій на дзьве пядзі прасунуўся ў сьвежу зямлю і стукнуў у века дамавіны. Цікавыя пастушкі, нічога не кажучы, рукамі адграблі пясок, дасталі дамавіну, адкрылі яе і за месца трупа дасталі з труны асовага калочка” [1].

Як бачым, чалавек чакае большай выніковасці ад задуманага і здзейсненага, калі і сам укладзецца тым ці іншым чынам. І перадусім прынёсшы дарунак. Таму плата лекарам у традыцыі ўяўлялася справай абавязковай і ў межах рытуалу неабходнай. “Чыстае” выкананне правіла назіраецца ў выпадках хоць сімвалічнай, але платы: “У нас была бабка, палячка. Дык к ей хадзіў увесь свет. Яна ўмела ваду даваць. Толькі яна давала не з чараўства. А ад Бога, яна Богу памоліцца, перад іконай пераксціцца, а тады ваду даець. І грошы не брала, толькі што ей там нада троху даць. Руб, пяцьдзесят капеек, тады памагае. А многа не нада браць. Яна казала: Я не чарую, я толькі ад Бога”³; “Мама за гэта нічога не брала, ну, есьлі там ужо хто канфеціну прынёс, тады, но рублі яна нікагда не брала”⁴.

У пэўнай ступені зварот да лекара можна разглядаць у адной плашчыні з аброкам, то бок шчырым абяцаннем здзейсніць штось адпачаткова няпростое – штогод наведваць пешшу аддаленыя прошчы, рэгулярна браць удзел у набажэнствах, трымаць пост, тут жа практыкі абыдзённікаў і пад.

Палявыя даследаванні ў тым ліку на Падзвінні сведчаць аб дыяметральнай разбежцы ў пытанні аплаты: ад катэгарычнага адмаўлення да прызнання абавязковасці. Уласна рэчыўнае выражэнне аплаты магло заключацца як у грашах – універсальным сродку дараабмену, так і прадуктах: “А што там, пасля вайны пяць ячак дала – нада ж занясці заплаціць нешта”⁵; “... спасіба, памог. Ну, тата заплаціў недзе мясам, мы добра жылі, і хлебам, тады і хлебам плацілі. Людзі такія былі, гавораць, даўней такія”⁶.

Пытанне памеру платы выводзіць ужо на ўзровень камерцыйны, наяўнасць фіксаванага памеру нават ставіць пад сумніў рэпутацыю знахара, а занадта вялікія памеры наогул выдаляюць такія кантэксты з поля традыцыйных. Самым частым і адначасова адпаведным міфалагічнай аснове рытуалу ёсць звычай плаціць “хто колькі можа”. У гэтым плане асабліва моцныя знахары маглі рэгуляваць працэс аплаты. Прыкладам, знакаміты

³ Зап. Валодзіна Т. у 2007 г. у Завадзіна Лепельскага р-на ад Маляўкі Ганны Сцяпанаўны, 1930 г.н.

⁴ Зап. Лобач У. у 2008 г. ад Харкевіч Надзеі Герасімаўны, 1925 г. н. у в. Лабачова Бешанковіцкага р-на.

⁵ Зап. Філіпенка У. і студ. ПДУ у 2009 г. у в. Рачныя Докшыцкага р-на ад Працукевіч Алены Аляксееўны, 1932 г.н.

⁶ Зап. Бабіч А. у 2008 г. у в.Залужанне Ушацкага р-на ад Герцык Таццяны Васільеўны, 1922 г.н.

Далман адчуваў, што ў таго ці іншага чалавека грошай няма, або што пазычыў ці прынёс апошнія. У такім выпадку проста не браў платы. “Грошы ён не казаў колькі – колькі дасі, а ад некаторых, знаў, што саўсім бедныя, што няма. Гаворыць: “Не нада мне грошаў”. Раз і ад мяне не ўзяў. Не было тады грошай, а ён кажа: “Не нада”⁷. “Ну, колькі дасі. Адна тут ездзіла і не было ў яе грошай. Адалжыла. А тады аддаець яму гэтыя грошы, а ён кажыць: “Не нада, – кажыць, – вязы і аддай іх таму, у каго ўзяла. Яны не нада мне”. Такі ён...”⁸. “Ён усё знаў. Гаварылі даўней, вот ідзеш, там што думаеш – і ён усё скажаць. Еслі бедны прышоў, грошы ён ні браў. Ну, колька паложаш, столькі. А гавораць: “У цібе дома хворыя дзеткі там ці што. Ну ні нада гэта платы мне”⁹.

Гэтая здольнасць лекара ведаць не толькі пра фінансавую заможнасць, але і пра думкі і намеры, выклікала да жыцця парады плаціць шчыра, не шкадуючы: “Як што сказаў, значыць – аддавай! Ты надумаў пяць рублей – давай пяць. А не, тады скажаць: “Ага! Забірай свае грошы. Табе жаль іх даваць”. Ого! Далман дужа быў добры!”¹⁰; “А я сяджу пад іконай і думаю: “А колькі яму заплаціць? Колькі грошай даць за то, што дасць вады?” І тады ён падыходзіць і мяне першую завець і кажаць: “Грошы мне тваі не нада”. Мыслі мае прачытаў пэўна. “Грошы мне тваі не нада”¹¹. “А як будзеця што даваць – ён не бярэць што точна, а колькі дасьцё. *Алі толькі не жалейця*. Эта яна мне казала. Я тады свайму расказала і: “Бяры грошы”. Сабрала яму паследнія і ён паехаў. Прывёз вады і стала яму луччы. Вот я яшчо можа чэраз год грошы сабрала і ўжо на дарогу яму ўсе да капейкі! Ён кажаць: “А як ты?” А я кажу: “Заўтра малака завязу на базар, прадам і хлеба куплю, абы табе хваціла”. ... Я яму і грошы палажыў (мужчына Далману. – *Т.В., У.Л.*), а ён не браў. І кажаць: «У мяне ж грошы многа, у мяне ўсяго ёсь, а вот прызнайся – ты паследнія із дому ўзяў, ні рубля дома не пакінуў». А ў яго і касьцюм быў надзеты прылічны. Не сказаць, што ён там старцам прыехаў. «Дык вязы дзіцям». – «Ну хоць троху». – Ну, можа 25 узяў. Гэта ўжо дзейсцьвіцельна праўда. Як прыехаў – і стаў дужэй, і стаў робіць, і робіць. Можа, каб ён трэці раз з’ездзіў, ён бы і даўжэй пажыў”¹².

Радзей, але тым не менш фіксуюцца выпадкі, калі пацыент “адпрацоўваў” па гаспадарцы, што тычылася найперш аднавяскоўцаў. Плата працай гэтаксама фіксуецца на Падзвінні. “Скажы ты, – кажу, – ці памагаець яна што?”. А ён сказаў, гэты Шышка, што: “Ну табе, як хочаш, а ей памагаець. Ня відзіш, што, – кажаць, – калбас поўна наложана, грошы поўна, гароды, – кажаць, – выпалюць”¹³.

Выхваляюцца атрыманымі падарункамі як адзін са складнікаў самапрэзентацыі лекара, што, на яго думку, падвышала статус, у беларусаў сустракаецца даволі рэдка: “Я не какая-то там чарнакніжніца. Я абыкнавенная дзеравенская спасіцель-гадалка. Прэдседацель райіспалкома прывёз банку мёда, кусок сала і тры дзiesiąткі яіц”¹⁴; “А гэты залатнік,

⁷ Зап. Валодзіна Т. і Лобач У. у 2007 г. у в. Шэпелева Глыбоцкага р-на ад Махальскай Ніны Фамінічны, 1937 г. н.

⁸ Зап. Лобач У., Філіпенка У. у 2006 г. у в. Жураўна Бабыніцкага с/сУшацкага р-на ад Ражноўскай Алены Пятроўны, 1918 г.н.

⁹ Зап. Васільева І. і Грыневіч Я. у 2017 г. у в. Азярцы Глыбоцкага р-на ад Тамары Якаўлеўны Стукан, 1945 г.н., і Марыі Хасенеўны Мураўскай, 1906 (?1908) г.н.

¹⁰ Зап. Лобач У. у 2003 г. у в. Галенчына Завуцкага с/сУшацкага р-на ад Кулянок Зінаіды Уладзіміраўны, 1934 г.н.

¹¹ Зап. Філіпенка У. і Шаўчэнка Я. у 2009 г. у в. Сценка Докшыцкага р-на ад Марковіч Галіны Францаўны, 1934 г.н.

¹² Зап. Гамзовіч Р. у 2014 г. у в. Велеўшчына Лепельск. р-на ад Клундук Ганны Кірылаўны, 1933 г.н.

¹³ Зап. Бабіч А., Пашкевіч І. у 2008 г. у в. Дзікева Шаркаўшчынскага р-на (інтэрнат).

¹⁴ Зап. Валодзіна Т. у 2012 г. у в. Алесіна Смалявіцкага р-на ад Хаманеёвай Надзеі, 1931 г.н.

сыноч, у мяне самой было. І гэтак жывот балеў. І вот паехалі ў Вольберычы, такая дзярэўня, там старыц быў, Дзяніс яго звалі. Гаварылі, што ён загаварваець. Узяла водку, самагонку, і паехала. Ну ён паглядзеў на мяне, а тады сказаў: “Ну, заплоціш добра – вылечу цябе”. Ну вось ён. Я кажу: “Дзядулька, я заплачу, толькі вылечы!”¹⁵.

Уласна камерцыйны паказнік знахарства відавочна быў актуальны колісь, калі падобныя заняткі рэальна дазвалялі выжываць. “Тады баба была такая Аўдоцця, яна лячыла ўсіх. Ці была там помашч ці не, но ёй была. Хто яйцо прынясе, хто бульбіну, тады ж вайна была, голад”¹⁶. І яшчэ адзін запіс, дзе да эканамічных паказнікаў падключаецца міфалагічны рэгістр. Уменне лекаваць пасылае Бог жанчыне, што мела намер з галечы засіліцца: “Я пасвіла карову з яе свякравой. Яна тожа людзям помач давала. А жылі очань бедна. І надумалася яна... Не магла яна пражыць ніяк, сям’ю не магла пракарміць. Ну надумалася сама сябе пакончыць, утапіцца. Эта яна мне расказавала, кароў пасвіўшы. Гаворыць: іду, іду, і плачу, што сама сябе пакончу. Невазможна жыць, бедната такая. А наўстрэчу, кажаць, ідзець мне старычок. Паздароваўся са мной і гаворыць: “Ня йдзі, маладзіца, вярніся, ідзі дамой. Я табе так дам, што ты будзеш імець кусок хлеба”. І вот, гаворыць, мне даў Гасподзь, што я людзям помач даю. Чалавек ідзець за помаччу і прыносіць кусочак хлеба. Так жа ня пойдзець, а панясець кусочак хлеба. Вот я выжыла за гэта і дзяцей выгадавала”¹⁷.

Пытанне неабходнасці платы лекару і яго надзвычайныя прарочыя здольнасці асабліва ярка і наглядна ўвасобіліся ў блоку аповядаў пра схаваны пачастунак. Такіх расказаў вельмі многа і ўсе яны аднатыпныя з невялікім адрозненнем у дэталях. Сюжэт наступны: чалавек нясе гасцінца, па дарозе пачынае сумнявацца “ці не многа нясе” і палавіну хавае. Адаючы нагавораную ваду, знахар нагадвае пра схаванае. Менавіта гэты матыў самы частотны ў аповядках пра Далмана, дзе абавязкова падкрэсліваецца – Далман адразу ж ведаў пра такі ўчынак, “знаў”: “Ён знаў. Праўда! Праўда-праўда! Баба, кажуць, ішла, сыр несла, два сыры несла. Адзін, кажуць, пад мастом схавала, кажа: “Досыць яму будзець!”. А ён кажа: “Бабка, твой сыр сабакі паняслі!” Знаў, знаў! Што знаў, то знаў”¹⁸. “І бабка адна там ехала з ім і вязла яму сыр. І тады думае: не павязу яму гэты сыр, і схавала пад скамейку і пайшла. Вот бацьку ён тады вады даў, а на бабку кажуць: “Як паедзеш дамой, забяры свой сыр, што пад скам’ю паклала”. Во, як ён панімаў! Ён дапамагаў добра людзям, пакуль жыў, а цяпер ён памёр. Сам ён не браў ні капейкі. Мы самі давалі, ну, бутылку з вадой ставіў і, хто сколькі мог, грошай лажыў”¹⁹.

Далман можа альбо іранізаваць: “Хадзіла такая пагаворка, што бабуля ехала да Далмана, і вось вязла яму падарунак, а тады падумала: “А ён багаты, не панясу яму”. І недзе ў кустах схавала. Ну ён ёй даў вады гэтай, вось, і тады кажа ёй на развітаньне: “Ты ж не забудзь тое сала, што ў кустах схавала”. Вось. Адкуль ён ведаў, гэты Далман?”²⁰альбо проста заўважаць, што схаванага той чалавек ужо не спажыве: “Што нейкая жэншчына

¹⁵ Зап. Аўсейчык У. і Лобач У. у 2009 г. у в. Бірулі Докшыцкага р-на ад Хілько Леаніды Рыгораўны, 1926 г.н.

¹⁶ Зап. Боганева А. у 2007 г. у в. Бобр Крупскага р-на ад Прыстромавай Вольгі Андрэеўны, 1936 г. н.,

¹⁷ Зап. Лобач У. у в. Заходы Докшыцкага р-на ад Лупікавай Надзеі Дзянісаўны, 1937 г.н.

¹⁸ Зап. Лобач У. у 2008 г. ад Красоўскай Тэрэзы Вікенцеўны, 1939 г.н. у в. Вінцэнтава Шаркаўшчынскага р-на.

¹⁹ Зап. Філіпенка У. і студ. ПДУ у 2008 г. у в. Германавічы Шаркаўшчынскага р-на ад Шэндэ Ядзвігі Валер’еўны, 1943 г.н.

²⁰ Зап. Філіпенка У. і студ. ПДУ у 2008 г. у в. Германавічы Шаркаўшчынскага р-на ад Райчонак Ады Элеўны.

нясла яму плату. Сыр нясла, і думае: “замнога яму”. Дык узяла і той сыр захінула дзе. А ён будзець казаць: твой сыр ужо ці сабакі ці хто там паеў”²¹. “Дык во гэта, няслі ўжо сыр, масла ж яму даўней, грошы ж не было, гэта няслі. Ну і гэта вот напрымер, мне свякроў ці там мама дала што, і назад мы будзім ісці, з’ядзём, што ж мы аддадзём усё Далману гэтаму, самі з’ядзём. Палажылі пад куст гэта, гэтага ж ужо трохі адламалі, аддзялілі чага. Ну і кажыць, вады ён даў, алі кажыць: “Ня спользуеце вы гэта, што няслі мне, палажылі, дык вароны з’елі з-пад куста”. Дык яны і праўда, растрапана ўсё, паедзіна, падзёўбана”²².

Гэтыя веды не перашкаджалі яму, аднак, бяdotніку ўсё ж дапамагчы, ваду ён даваў у любым разе. “Казалі: ішла жанчына да яго і нясла сыр. Вопшчам, можа і не адзін сыр нясла, а даўней жа знаеце як – усё было скупа, нідзе нічога не было лішняга. Нясла сыр і рашыла, што гэта будзець задужа многа яму, і пад мастом палажыла. Прышла да яго, ён ей вады даў і сказаў: “А сыр твой той сабакі з’елі”. Во. Гэдак і было”²³.

У адзінкавых запісах Далман узгадвае пра схаванае, нават журыць за ўчынак, але пацыент можа забраць прадукты назад. “Ішла к яму жэншчына, нешта там несла і курыцу несла. А тады падумала, што эта ўжо замнога, і курыцу пад мост палажыла. Вот ён ей зрабіў што нада, і кажа: “Як будзеш ісці дамоў, курыцу забераш”. Ён усё знаў”²⁴. “Во, быў бальшы знахар у Глыбокім. Дурман (размова йдзе пра Далмана –Т.В.) яго звалі. Дык баба адна паехала да яго, кумпяка яму вязла. А як ён ёй зрабіў усё як нада, яна яму кумпяка пашкадавала. А Дурман на яе паглядзеў і кажа: “Ляжыць там і там, але мне твой кумпак ня трэба. Забірай”²⁵.

Ідэнтычныя сюжэты запісваліся і ў іншых мясцінах Беларусі, гл. да прыкладу запіс з Рагачоўскага р-на: “Узялі ячак, узялі грошай і пашлі. А адна кажа, а там такі мосцік і балота. Ідуць па мосціку і Галя: Проня, крэпка ж багата мы набралі, добра як добра. Як не, аддадом толькі, шкода ж. Давай адкладом пад мосцік. Ці праўда ці не. Адкладалі па сколькі там, ідзём к той бабі. Адчыняем, а сабака на нас, а яна: Ах вы такія! І па мацернаму. Дык вы ідзіце лячыцца і кажаце, што багата! Дык мы як далі ўцякаць. Не лячыліся нічога. Прышлі да тога мосціка, дык давайце ж забяром, і-і-і-і, а там во так во – і-і-і-і – гадзюкі, а хто ж ты думаў”²⁶.

У большасці ж запісаў схаваныя прадукты расцягваюць птушкі, сабакі, змеі. “Ідуць да яго, нясуць яму масла, яйкі – даўней жа дзене не было, і думаюць: “А можа многа будзець?” Возьмець, паложыць пад мост, схавает, палавіну занясець. А ён, мужык, не знаю, цяпер нет такіх людзей, наверна, ён гаворыць: “Што ж ты, нясла, нясла, ды палажыла пад мост – усё адно сабака з’еў”²⁷. “Адна адна баба панісла дзве пары кілбас, а тады на паўдарогі падумала: “ай, хваціць яму адну”. І ўзіла на паўдарогі пад корч схавала. І пашла. А як дамоў ішла – “ну, забяру тую каўбасу”. Падняла той корч – а там *вужака* ляжыць”²⁸. “Муж

²¹ Зап. Валодзіна Т. і Лобач У. у 2009 г. у в. Баяры Мядзельскага р-на ад Яніны Іосіфаўны Унуковіч, 1925 г.н., нар. у в. Княгінева.

²² Зап. Валодзіна Т. і Лобач У. у 2009 г. у в. Чэчукі Докшыцкага раёна ад Чачуковіч Раісы Іванаўны, 1936 г.н.

²³ Зап. Валодзіна Т. у 2014 г. у г. Глыбокае ад Гінько Веранікі Іванаўны, 1942 г.н.

²⁴ Зап. Валодзіна Т. і Лобач У. у 2009 г. у в. Баяры Мядзельскага р-на ад Жыхар Фаіны Васілеўны, 1940 г.н.

²⁵ Зап. У. Лобач у 1992 г. у в. Абухава Клясціцкага с/с.Расонскага р-на ад Марозавай Хрысціны Мікалаеўны, 1915 г.н.

²⁶ Зап. Валодзіна Т. і Кухаронак Т. у 2009 г. у в. Вішчын Рагачоўскага р-на ад Кужавай Надзеі Арцёмаўны, 1928 г.н.

²⁷ Зап. Лобач У. у 2008 г. у в. Курылава Шаркоўшчынскага р-на ад Рубніковіча Усціна Браніслававіча, 1930 г.н..

²⁸ Зап. Гамзовіч Р. у 2014 г. у в. Велеўшчына Лепельскага р-на ад Клундук Ганны Кірылаўны, 1933 г.н.

як мой ехаў – сэрца ў яго балела. Паехаў с чым было. Усё аддаў яму. А суседка ехала, вязла і сыр, і тое, і тое там. І тожа падумала, што очэнь многа. Яна палажыла там дзе-то. А ён ей сказаў. Нічога да яе не ўзяў. Аддаў і сказаў: “Толькі возьмеш там, дзе палажыла!” Прыехала на тое месца, а там зьмяя!»²⁹. А адна жаншчына расказала: прыехалі суседкі ўдзвюх. Адна ўзяла яец і яшчэ што там і адбумалася: можа, я многа яму ўзяла. Назад паеду, забяру. Ці праўда ці не. Прыехалі, з ім пагаварылі, заплаціла яму сколькі пашчытала нужным. Едуць назад, а нада ж тыя ячкі забраць. Пайду забяру. А там у тым кусту *вужакі* круцюцца. Дык мы не зналі як уцікаць. А ці тая баба праўду казала”³⁰. “Ён і не браў у мяне гэтыя грошы, але чула, што баба казала, што неслі бабы дзве карзіначкі яец многа там было, давай мы адну на дваіх занясем, заплацім. А ў крушню ў камяніцу паставілі і каменнем закрылі – “будзем ісці і возьмем”. А ён кажа: “Не ўсё вы мне прыняслі, што думалі”. Ідуць назад і глядзяць – у крушні той *вужакі* абступілі тое месца, дзе яны пакінулі яйкі. Я так шчыра тую тройку несла, каб аддаць яму”³¹.

І асобна пару запісаў, дзе сцвярджаецца, што змеяў ці нават мурашак на схаваных прадукты напусціў сам Далман, бо загадзя ведаў пра ўчынак. “Як ты яму ўжо як надумаў, што даць, так давай! А там адна баба нясла масла з сырам яму: “Ай! Яму грошай дам, а гэта панясу дамоў.”... Ну і добра. Прыйшла дамоў – і *вужакі*, і чэрві на гэтае масла напалі. Вот што зробіў”³². “Дык кажучь, адна бабка паехала і там пашкадавала масла ці сыр, што там палажыла пад нейкі пянёк ці што. Ён тады даў ёй вады, стары гэты, нічога не ўзяў, і кажа: “Бабка, што ты палажыла, да мяне не данясла, ты там і не найдзеш”. Кажучь, ён напусціў мурашак ці што, дык яны ўсё гэта паелі”³³.

Вось, перад намі цікавы міфалагічны сюжэт, аналіз якога выяўляе шматлікія і паказальныя паралелі. Перадусім звяртае на сябе ўвагу настойлівая рэгулярнасць згадак пра схаванае пад мастом. “Я знаю, адна жанчына пайшла да Далмана, узяла два сыры, масла – яму ўжо. Але, кажыць, мнагавата, узяла там пад мост і падвесіла адзін сыр. А там мост пераходзіш – і сразу да яго на пагорачак. А ён гаворыць: “Бабка мая дарагая, – вот жа знаў, – забяры ты гэтак сыр, мне нічога не нада, я ж ні ў кога не прашу і не забіраю, а вы забярыце і скушайце, што пад мост падвесілі”. Вот, дык яна аж траслася, як ён угадаў”³⁴. Мост жа ў традыцыйнай свядомасці ўспрымаецца як месца аб’яднання і ў той жа час развядзення двух светаў, свету людзей і свету пазачалавечага, звышнатуральнага. Пад мастам месцяцца істоты дэманічнага сонму і наогул датычнае моста адрасуецца насельнікам пайбоўчча. Ясна, схаванае пад мастам аўтаматычна ўспрымаецца як ахвяраванне, хай сабе і несвядомае.

На асаблівы статус тых, хто спажывае пакінутае, паказвае іх падкрэслена хтанічны характар – гэта ў абсалютнай большасці выпадкаў *вужакі*, радзей вароны і адзінкава сабакі

²⁹ Запісалі Лобач У. і Філіпенка У. у 2005 г. у в.Жукі Дзёрнавіцкага с/с.Верхнядзвінскага р-на ад Вазняк Марыі Фёдараўны, 1926 г.

³⁰ Зап. Валодзіна Т. у 2007 г. у в.Зарэчча Ушацкага р-на ад Кузьмін Ефрасінні Ягораўны, 1931 г.н.

³¹ Зап. Лобач У., Пашкевіч І. у 2006 г. у в.Слабада Докшыцкага р-наад Шпет Надзеі Антонаўны, 1936 г.н.,

³² Зап. Лобач У.у 2003 г. у в. Галенчына Мёрскага р-на ад Кулянок Зінаіды Уладзіміраўны, 1934 г.н.

³³Зап. Валодзіна Т. і Лобач У. у 2007 г. у в. Шэпелева Глыбоцкага р-на ад Махальскай Ніны Фамінічны, 1937 г. н.

³⁴Зап. Лобач У. у 2008 г. у в. Мётлы Полацкага р-на ад Ляновіч Таісы Уладзіміраўны, 1938 г.н. (нар. у г. Глыбокае).

ці мурашкі. Тыя акалічнасці, што знахар ведае пра пакінутае ці нават насылае вужак, дазваляе меркаваць, што пакінутае на глыбінных роўнях усё адно прызначаецца яму. Адпаведна, такія сюжэты імпліцытна ўтрымліваюць матыў суднасенасці чалавека Веды са светам звышнатуральнага, у тым ліку ў яго ніжняй, хтанічнай частцы.

І, нарэшце, падаецца невыпадковай і частотнасць узгадак менавіта сыру, а не больш зразумелых у сялянскай гаспадарцы каўбас ці сала (зрэдку фігуруюць і яны). Сыр як увасабленне плоднасці і сімвал дастатку шырока скарыстоўваўся ў абрадавых сітуацыях ахвяравання боствам і духам. У той жа час менавіта сыр становіўся своеасаблівай лакмусавай паперынай для выяўлення вясковых чараўніц, што адбіралі у кароў малако і спор. Да кінутага такой жанчынай у вадку кавалка сыру чапляліся лягушкі, чарвякі і ўсялякае гадства. Сыр сам разумеўся як матэрыяльнае выражэнне ідэі спору, якім можна было маніпуляваць, адымаць ці перадаваць іншаму. Калі прыняць ідэю аб сімвалічнай роўнасці платы і самой хваробы ці нягоды, у самім схаваным сыру ўвасабляецца неданесеная знахару бяда. У выніку лекавання хвароба як відавочная праява хтонасу і дэманічнага ў цэлым адсылалася ў адпаведныя сферы, фактычна становілася спажывай шырокага кола гадаў. У дадзеным сюжэце – нават у вонкава матэрыялізаванай форме.

Сюжэт з неданесеным знахару пачастункам тонка і глыбока ілюструе тэзіс аб арганічнай і шчыльнай улучанасці чалавека Веды ў прыродны свет, яго магчымасці весці дыялог і нават кіраваць асобнымі прадстаўнікамі жывёльнага свету (датычнымі ўсіх трох сфераў светабудовы – пчолы/птушкі, звяры і змеі).

ЛІТАРАТУРА

1. З лістоў дзёда Міхася // Наша ніва. – 1912. – № 27 С. 3-4.
2. Zenkin С/ Дар, символ и рассказ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/authors/z/zenkin>. – Дата доступа: 06.07.2018.
3. Мосс, М. Очерк о даре. Форма и основание обмена в архаических обществах / М. Мосс // Общество. Обмен. Личность : пер. с фр. – М. : Восточная литература, 1996. – С. 83–223.

«TO PAY OR NOT TO PAY»: THE ETHICS AND MYTHOLOGY OF APPRECIATION WITHIN SORCERY SYSTEM

T. VALODZINA

A fee for the healer, what appeared to be compulsory for the tradition and obligatory for the ritual, is analyzed in the article from the perspective of three although quite autonomous, but deriving from one another and overlapping key aspects: ethics, mythology and religion (in the form of folk Christianity). The issues of the necessity of payment and healer's extraordinary prophetic abilities are embodied especially brightly and vividly in the stories about hidden treats.